

ישראל גוטמן

יאנוש קורצ'אק — קווים לדמותו

אגדת קורצ'אק נוצרה בימי אוגוסט 1942, בעיצומה של ההגליה ההמונית של יהודי וארשה למחנות המוות בטרבלינקה. יהודי הגיטו שהיו שרויים בקדחת חבהלת, בחרדה המתמדת מורטת-עצבים לשלומם ולחיי קרוביהם, עצרו נשימתם לרגע קט. את הנידונים בתוך העיר הנרצחת אפפה התחושה שהמחנה שאירע ביום רביעי בשבוע, 3 באוגוסט 1942, בכיכר הגירושים — קורצ'אק מלווה בחבר עובדיו בראש מאתיים יתומים הצועדים שלובי זרוע לעבר הקרונות — יבקע לו דרך אל מעבר לגיטו ומעבר לימי האסון, ויתיה לסמל של אדם החשוף ולא נכנע לרשעות האלימה והדורסניות. מאז התגלמה אגדת קורצ'אק במאות ספרים וסיפורים, שירים ומחזות. קורצ'אק הוא דמות המסמלת אדם בתקופה של שלטון ומעשים בלתי-אנושיים.

נשאלת השאלה: האם קורצ'אק עצמו ביקש לעשות מעשה מופת, להרשים רבים ולקנות לו שם עולם? אין בדינו תשובה ישירה לקושיה זו. אולם קיים יומנו הבלתי-גמור של קורצ'אק, אותו התחיל לרשום בקיץ 1942, סמוך לימי הסוף, ברישומותיו הוא בוחן את עברו, כבמרבית יצירותיו הוא חוזר לסחור הילדות, מתהרהר, משיח עם עצמו, מעלה לסירוגין קטעי תמונות מהעבר ומההווה ודואג לילדיו, ליתומים המופקדים בידי בתוך הגיטו השוקע. אין סימן לכך שקורצ'אק מבקש להדריך את הרבים, ללמד לקח, להוליך אחריו ציבור בשעה זו או בעתיד. בעצם, קורצ'אק מעולם לא ניצב במרכז של הזירה הציבורית, לא גייס המונים ולא צילצל בפעמונים. הוא ברר לו תמיד אפיק משלו ומעשה שלו היה התמצית והעיקר. האם חשב על מותו ופני המוות באותם הימים? חשב, וכיצד יכול היה להיות אחרת? ביומנו רשם: „אילו חלומות לבלי נשוא! אמש: הגרמנים. אני בלי סרט, בשעה אסורה בפראגה, מתעורר אני, שוב חלום, ברכבת מעבירים אותי אל התא, מטר על מטר, שבו כבר נמצאים יהודים אחדים. הלילה שוב מתים. גופות ילדים, ילד מת, בניגית. גופה אחרת שעורה נפשט מוטלת על דרגש בחדר-המתים, והיא נושמת, בבירור. חלום חדש: עליתי גבוה בסולם כפול ואבא תוחב לפי מפעם לפעם נתח עונתי-שמרים. נתח גדול, מצופה סוכר מותך ומלא צימוקים, וכל מה שעודף מפי המלא הוא ספורד ונותן בכיסו. מיוזע כליל אני מקיץ ברגע האיום ביותר. האין

המוות מעין יקיצה כזאת ברגע שדימיות כי שוב אין מוצא: הלא כל אדם עשוי למצוא חמש דקות, כדי למות' — קראתי במקום כלשהו.

נכון אולי לומר שצעדו האחרון של קורצ'אק — הסירוב לנטוש את הילדים וההליכה עמם עד הסוף — הוא אקורד מסיים והגיוני בדרך חייו, הכרעה שהולמת את האיש ומעשה התואם את נתיבו. וכרגיל, אם גם לא ביקש להוליד אחריו אחרים ורק היה נאמן לעצמו לפי דרכו, הרי מעשיו הדביק קומץ אחרים ויצר מעין נורמה למנהלי בתי-יתומים בגיטו. ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום כתב ברישומותיו על ימי ההגליה: „מעשה-הגבורה של ד"ר קורצ'אק. קאנינסקי, יאנובסקה (דוילנה 67) — לא רצו לעזוב את ילדי הפנימיות שלהם. קורצ'אק יצר את האווירה, כי על כולם ללכת לאומשלג. היו מנהלי פנימיות שידעו מה טיחה להם באומשלג, אולם הם היו בדעה, כי ברגע קשה כזה אין יכולים להשאיר את הילדים לבדם והם מוכרחים ללכת עמם אל המוות“.

צדיק אסיתי אינו כפי הנראה אדם המחשב את מעשיו, מרוסם אותם ומציגם לראווה. צדיק הוא אדם שמעשיו הם לחם חוקו, ומבחינתו הוא נהג בטבעיות ולא יכול אחרת. הסופר היהודי-הצרפתי, חתן פרס ירושלים, אנדרה שווארץ-בארט ביקש לאתר את גילגול נשמות ל"ו הצדיקים בדור השואה, שלפי מסורת עתיקה אנשים פשוטים ונסתרים מעיני הבריות, אך בזכות מעשיהם ופולסם הפנימי הכמוס מתקיים עולמנו אנו. שווארץ-בארט מעלה את גיבורו „אחרון הצדיקים" לרכבת ילדים יהודים העושה דרכה מצרפת למחנה-המוות בפולין, ובת, ברכבת זו מעניק הצדיק קורטוב שלווה ואור.

קורצ'אק היה אדם בעל הליכות שלרבים נראו בלתי מחוורות וקשות לפיענוח. לפעמים היה נסוד עליו קו של אינדיבידואליות מובהק ולפעמים של תמהויות. אחד הביוגרפים של קורצ'אק ואדם קרוב לו, הסופר הפולני איגור אמראמובי נאברלי, תביע בפתח ספרו עליו ועל בני דורו „חיבורים חיים", את התמיהה אם ניתן לשרטט את אישיותו של קורצ'אק במדיום הקולנועי. במעשהו ובדרך החיים שלו הנגלית לעין מצוי אתגר, אך כיצד לשקף את מחשבותיו וצמיחתו, את ההתמודדויות והחיבוטים הפנימיים של האיש?

אפשר לומר שקורצ'אק היה אדם מסוכסך עם זמנו ובכך אולי בעוצה הטראגדית של אישיות זו. את תקופתו של קורצ'אק והמקומות בהם חי אוחז משטר עריץ ודורסני. מהבריות נדרשת התכננה וההסתגלות. כבעתות מורא ומצוקה אחרות האדם חיי במסיבות אלה אינו מוצא בקרבו בדרך כלל כוח ואומץ לחשוב על הווה ולפעול למען הווה. קורצ'אק לא רצה וכנראה גם לא ידע להסתגל. בתנהגותו ובתופעתו היה תמיד דחף מקורי ואייקבלת חתיבת והליכה בתלם. בגיטו הוא לא מוכן לעגוד את סרטי-הקלון לפי צו הגרמנים. כאשר נתפס ב„עוון" זה השיב לפי מקור אחד בלשון זו: „אני מבחין בין חוקי אדם וחוקי אלהים. החוקים האנושיים הם חולפים וחוקי אלהים נצחיים. צייתי בחיי רק לחוקים הנצחיים. החוק המחייב יהודים לעגוד סרטים הוא בעיני חוק שנגזר עליידי בגיטו-אדם ולכן אין הוא נצחי ולא אשמש לו". לכאורה הדברים הם טבעיים, אך משמעות ההפזה והסיכון שנוטל על עצמו יהודי המטח דברים כגון אלה בפניהם של הגרמנים, מובנת רק על רקע

הזמן והנסיבות. מכיריו של קורצ'אק מספרים, כי בשלב הראשון של המלחמה התהלך במדי קצין פולני שהוסר מהם סימני הדרגה. בינואר 1940 הגיעה לארץ הכיבוש משלחת של מוסדות סעד אמריקאניים, להם ניתן אז לפעול ולסייע לנצרכים, וביניהם יהודים. מארגני הסיוע ביקשו לערוך ביקור בבית-היתומים לדוגמה שבתלתו של קורצ'אק, אך הוא סירב לארח גרמנים. אנשי מוסדות הסעד היהודיים הסיקו מאמץ רב בשיכנוע עד שקורצ'אק נעתר. אולם כאשר הגיעה החבורה לבית-היתומים, שכללה את המארחים הגרמנים, האורחים האמריקאנים ומלווים יהודים, הבחין אחד היהודים בבתלה שהדוקטור העקשן לובש מתחת למעילו חרגיל את מדי הצבא הפולני.

בחיייו של קורצ'אק תחנות רבות ותחומי התעניינות ופעילות מגוונים, אך קיים יעד אחד אליו נצמד וממנו לא סר: המלחמה נגד העוול וסעד למקופחים ביותר. נדמה שיהדותו של קורצ'אק ופנייתו לעבודה בסקטור היהודי הם פועל יוצא מההתקוממות נגד העוול והכמיהה לעזור למקופחים ונרדפים. הנריק גולדשמידט, הוא יאנוש קורצ'אק בכינויו הספרותי, היה בן הדור השלישי של משפחת יהודים מתבוללים בפולין. הוא היה מעורה בכל מאודו בתרבות ובלאומיות הפולנית.

איך הגיע איפוא קורצ'אק לעבודה בקרב היהודים, איך נוצרה הכרית בינו ובין היתומים היהודים ושכונת העוני היהודית בווארשה. הגנה מורטקוביץ-אולצ'אקובה, שנוצאה ממשפחה שנטשה את היהדות ואביה היה המוציא-לאור של קורצ'אק וממקורביו, מספרת על כך בביוגרפיה שלה, „יאנוש קורצ'אק“: „קורצ'אק היה פולני מלידה ולפי חינוכו והסנטימנטים, — [והיה כזה] בכל מקום בו פירשו להיות פולני היה לאהוב, להיאבק, לשאוף בתקופת הקשה ביותר במובן הפוליטי — בזמן המחתרת, המלחמה והשיקום. אולם בעת ובעונה אחת עם גבור השנאה מסביב, החרם והרדיפות הש עצמו מוקף ומסומם ביוגו היהודי. ותחושה כבדה וגורלית זו של אסון ודיכוי אותו באורח טראגי להשתתפות בצער ולגאוות, לעבודה הציבורית הקשה ולסולידאריות יהודית, שלא היו תוצאות השורשיות אלא של הכרעה. אותו אסון שתפח במרוצת השנים דחף אותו רחוק ועמוק יותר לתוך מסגרת השותפות והשירות שלמען הילד והדלות היהודית“.

הרגישות של קורצ'אק לדלות נעוצה כנראה בזכרונות ילדות, וזכרונות שהם המפרנסים את עולמו הנפשי העשיר והתוסס של הרופא הצעיר והמחנך המבוגר. קורצ'אק נולד בבית אמיד ונמה בקרובים, מבקרים ומשרתים. אביו, עזר-דין מצליח, היה גם איש חברה מקובל. על שנים ראשונות אלה של קורצ'אק מעיבה רק תבדידות, חוסר חברים בני גילו והנטיה הטבעית להפגמה. אולם המשבר פוקד את המשפחה ואת העולם תאיתן בו צמח הילד עם מחלת אביו. עזר-דין יוזף גולדשמידט לקה בנפשו ועד יום מותו הוא מיטלטל בין בתי-חולים והערפל הנפשי שירד עליו. המשפחה נפרדת מאורח החיים, משרתים, מהחפצים ולבסוף גם מדירתה המרווחת. לתוך הבית חודרת דלות, חרדה המהולה בבושה, עצבות ונוסטאלגיה. קורצ'אק הנער צריך לפרנס את אמו ואחותו הצעירה משיעורי-בית שהוא נותן לתלמידים צעירים ומאשרים ממנו. אולצ'אקובה מספרת בספרה, כי יום אחד גילו קורצ'אק ואחותו בחלון ראוה של חנות לממכר דהיטים ישנים שעון

שניצב אייפּעם בביתם. הם תחליטו לרכוש בחזרה את השעון. אספו פרוטה לפרוטה וכאשר נצבר לבסוף הסכום הנדרש בידם מצאו כי השעון נמכר זה עתה ובעלם. קורצ'אק נהפך ללוחם בורד, לפארטיואן, המבקש לגבור על היטפל והאסון. והאסון פירושו תחילי המכניע. הוא שונא את האמידות הריקנית, המתקשטת בבוזות, האטומה. מכך שהרגישות הסוציאלית של קורצ'אק אינה מחפשת תמורה וישועה במסגרת פוליטי-חברתית חד, אלא צמודה לאדם, לשטח, למתרחש בפועל, נושאת מזוה והקלה לסובלים. בורד, עצם המשימה שנוטל על עצמו קורצ'אק נעוץ בה גרעין של טראגדיות.

אך, כמובן, קורצ'אק הוא בראש ובראשונה אדם המנויס בשירות הילד. הילד מגלם בעיניו את היצור המקופח ביותר בחברה; ואם נרחיק ראות, הרי הילד היהודי הוא המקופח בין המקופחים, כי הוא סובל הן כילד והן כיהודי. קורצ'אק הוא סופר ילדים, רופא ילדים, מחנך ומרצה בענייני חינוך, מנהל בתי-יתומים. אולם גם אם המכנה המשותף בכל העיסוקים האלה הוא הילד, יהיה מטעה לומר שאלה עיסוקיו המקצועיים של קורצ'אק. קורצ'אק לא פעל בכל התחומים הללו בתור איש חברה מבוסס העובד ומתפרנס מחינוך. מעל לכל חי קורצ'אק למען הילד. לא רפורמטור חינוכי, אלא לוחם למען האמאנציפציה של הילד. כשם שנאבקו לזכויות הפועל, לחירות האשה, בני לאום וגזע נחות, יש לצאת למאבק למען הילד. אולם מצבו של הילד שונה מכל הנדבכים האחרים, כי הנדבכים האחרים מסוגלים להתארגן, לצבור כוח ולעמוד על שלהם, ואילו הילד מטבע מצבו שריו בחולשה שאינה טאפשרת לו להגיע להמששת תודעתית עצמית ולא כל שכן למאבק מאורגן. הילד זקוק איפוא לעזרה מגויסת של מבוגרים הרואים את המכלול ומבינים למצבו האמיתי של הילד. ב.המלך מתיא" אומר קורצ'אק: „האשה השתחררה לעינינו, ואילו הילד עדיין הוא עבד, נתון בשבי ובצמיתות... ברוח חינוכי שולטים צפירת בית-החרושת ומשרוקית הקסרקטין“. הסביבה והתקופה לא קיבלו את התפיסה של קורצ'אק, ומרבית האנשים שכאו עמו במגע לא יכלו לעמוד בתביעה הראדיקאלית שהציב בפני עצמו ותזוזה, ואילו האחרים נפגעו מהתמור והאירוניה החושפניים שלו, מדרך הצלפתו את ההיפוקריזיה, ומתקנאות שלא השלימה עם אמיתות לחצאין ופשרות.

אינור נאברלי מספר עליו ב„חיבורים חיים“: „בכלל, על רקע הנוף של זמנו הוא מצטייר כדמות מיוחדת של הלך מבודד. זה היה לכולם ומטובד על כולם כאורה חרץ ממוגן. פולנים מהמחנה הלאומי והקליריקאלי לא יכלו למחול על מיצאו היהודי. יהודים לא-מתבוללים ראו בו סופר פולני, נציג התרבות הפולנית. את השמאל החברתי, בייחוד את הצעירים המחפכניים הפעילים, חרתיעה הגישה הסקפטית שלו והעובדה שלא שילב את עניין הילד עם המאבק לשינוי השלטון. לשמרנים ואנשי הסנאציה היה התגלמות השמאל, כמעט בולשביק בענייני הילד. בחוגי הסופרים ניצב בצד, מחוץ לזרמים וקבוצות, השתאו על כשרונו בנוסף של צער — כשרון אמיתי אך לא וולד חוקי בספרות אלא נגע בסדאנוגיקה המפוקפקת. ואילו את הפדאגוגים הבחיל הטמפראמנט החושפני של טריבון, וגרם למבוכה שמא קורצ'אק זה כולו אינו אלא ספרות?“ על כך ניתן להוסיף ששניות והסתייגות זו מופיעה

גם בזמן עבודתו כרופא. הוא מבקר חולים בלילות ובגלל זה מעורר רוגזם של חובשים שאליהם פנו בדרך כלל בלילות, בזמן שרופאים לא היו מוכנים לערוך ביקורים. את הפאציינטים מבני דלת העם הפולנית נהג לרפא ללא תשלום ואף הוסיף מטבע לקניית התרופה. ואילו מהיהודים נטל פרוטות אחדות, כי „בתלמוד נאמר שאין רופא חינם מעלה ארוכה לחולה“. כך קומם נגדו את הרופאים, ואילו הפאציינטים מבני העשירים שביקשו לקרבו כאדם מסקרן ואופנתי, נפגעו מהלעג והזלזול שנהג באורח החיים הבורגני והסנובי.

האם היה קורצ'אק מבשר של אסכולת חינוכית מקורית ומקומו בשורת המחדשים בשדה התניוך לצד רוסו, פסטאלוצי או דיואי? יש שביקשו לזווג אותו עם מאקארנקו כמחדש שיטות חינוך במסגרת קבוצתית. לא אוכל לפסוק בעניין, וסוגיה זו יש להשאיר למומחים בתחום תהלכה והמעשה החינוכי. ברור הוא שקורצ'אק היה נאמן לעקרונות מסוימים, אותם העלה, חידד והבליט בכתיבתו, בדבריו התיאורטיים בכתב ובעל-פה ובמסכת החינוכית המעשית שלו. קורצ'אק ראה ביטי הילדות לא רק תקופת הכשרה לבאות אלא ערך אבסולוטי, גיל משמעותי ובעל תוכן בזכות עצמו. מקרבת אותו לרוסו גם ההפרצה לראשונות ולתמימות שבילד, ומצא קווים משותפים לטוהר ולזכיכות שבטבע והטהר שבילד. בין עולם הטהר של הילד וחברת המבוגרים הנחוצה משקרים מוסכמים ומנוכרת מפריד ניגוד הקרוב לעצמת הניגוד המעמדי בלשון הנאקסיסטית. כאשר יסד קורצ'אק את עתון הילדים „מאלי פשגלונד“ לא היה זה עתון בו המבוגרים כותבים בשביל ילדים, אלא אולי עתון ראשון מסוגו בו ילדים כתבו על עצמם ולמען עצמם. בבית-היתומים או בבית-היתומים — היהודי והפולני — בו שימש כמתווה דרך חינוכית, הנהגו תקנונים ושיטות שתאמו לתפיסתו החינוכית. הדבר החשוב מכל היתה האמת, התרחקות מסילוף ופגיעה בזולת. הילדים היו השופטים במשפטי החברים ונתקיימה מעין אוטונומיה של חברת ילדים, שבה נעשה נסיון לקרוא דרור לנטיית האוטנטיות של הילד, והמבוגר, במידה שכיוון והתערב בעניינים לא בא להשליט את עולם המבוגרים, אלא סייע לילדים להבין את עצמם ולהיות חופשיים וכנים עם עצמם. בשיטות אלה היו גם סגרעות וליקויים שהובלטו על-ידי מתנגדיו של קורצ'אק, ואולי גם התנקמו בילדים שעברו את המוסד בהדרכתו של קורצ'אק. קורצ'אק יצר מחיצה בין הפנימיה ובין החוץ. הוא ניסה לחסום את החוץ על סף המוסד. התוצאה היתה שהניכים שסיימו את המוסד לא היו תמיד מוכנים לחיים ולמורכבותם שבחוץ. קפיצה זו מהחברה שעוצבה בהשגחתו של קורצ'אק אל החיים מוכרחה היתה לגרום למשבר שבמעבר חד ולאכזבה.

כיצד נרקם הקשר בין קורצ'אק ומפעל התחיה בארץ-ישראל? היו אלה כנראה תניכי בית-היתומים בעבר בארץ שגישורו בין קורצ'אק ובין תאריך, ושמא היה זה טבעי ומוכן בשנות השלושים של המאה שלנו בפולין, נוכח האנטישמיות הברוטאלית החותרת לסילוקם של היהודים מהמדינה, שקורצ'אק ייתקל בתנועה הציונית ובנוער הציוני. כך או אחרת נוצר קשר, לפרקים קשר אמין, בין קורצ'אק ובין תנועות הנוער החלוציות וחבורת ידידים בארץ. קורצ'אק ביקר פעמיים בארץ-ישראל ואף השתעשע ברעיון לשבת בה זמן ממושך ולהעביר אליה את בית-היתומים שלו.

השאלה היא מה משך ביותר את הסופר המודקן והמחנך החדשן ברעיון הלאומי היהודי ובנוף החיים בארץ? היתה זאת כנראה הראשונות, הוהות שבין האדם, אמונתו ומעשיו, והכמיתה העקשנית לנטוש את הרשן והפגום ולהצטייח ניצני חיים חדשים מהמסד ומהשורש. במכתב מהאוניה בדרכו מהארץ חזרה לפולין, כתב קורצ'אק ל ידידיו מארחיו: "...בארץ-ישראל יש לראות את הנסיון להשיב לתחיה את הארץ, את השפה, את האדם, את גורלו ואמונתו". מוכן הוא שההתרשמות העזה של קורצ'אק היא הפנישה עם הקיבוצים, עם עין-חרוד ובתים קיבוציים אחרים, ובייחוד עם חברת-הילדים בקיבוצים. הוא צמד ללא ספק על כך כי קיימת קרבה מהותית בין מבנה חברת הילדים בקיבוץ וכמה מרעיונותיו החינוכיים, או היסודות בשיטתו החינוכית. סביר שקורצ'אק, שלא ספג לחוכו מסורת יהודית ולא התקרב במשך חייו לתרבות היהודית ולתנועה הלאומית החדשה, חושפע בעיקר מהמעשה, מהאדם העובד היהודי והתמורה שהתחוללה בו. הדבר הולם גם את אישיותו של קורצ'אק שהמעשה המגשים שיכנע אותו יותר מאשר הרעיון המופשט, ברעיון להעביר את ביה"חיתומים לארץ מצא קורצ'אק אחיזה, מפלט בשנים הקשות, אך ספק הוא אם המחנך הוקן היה מסוגל להינתק מהשפה והתרבות בהם חי ויצר, מהנוף הפולני, ובייחוד מוורשה אליה התגעגע תמיד בזמן ביקוריו ושהיותיו הממושכות יותר מחוץ לפולין. על כל פנים המלחמה שמה קץ לתוכניות או תלומות אלו. בלבו של קורצ'אק היתה שמורה פינת מאירה וחמה לארץ-ישראל ולאנשים שפגש בה.

הרי הקשר בין קורצ'אק והארץ נוצר בימי משבר קשים בחייו. הוא התחיל את דרכו כאדם שצמח בחברה הפולנית וסועל בתוכה. לאחר-מכן הוא חילק את עולמו הרגשי ואת עבודתו מעין חלוקה מודעת בין יהודים ובין פולנים. עבד ב, "ביתנו" ביה"חיתומים הפולני וחי ועבד בביה"חיתומים היהודי בלבנה של השכונה היהודית, ברחוב קרוכמאלנה. כתב את ספרו על "יושקים, מושקים וסרולים" ועל "יזקים, יאשקים ופראגקים".

לפי אולצ'אקובה התחיל להתערער האיוון העדין הזה כבר בראשית העשור השני של המאה, עם הגברת המסע האנטישמי של המפלגה הלאומית-הדמוקראטית שהושתת על הלכירות אנטי-יהודיים שפשטו במשך השנים. אולצ'אקובה אומרת שאווירת השיסוי והמחיצה שהוצבת בין היהודים ובין הפולנים לא בלבד שפגעו בכבודו העצמי של קורצ'אק, אלא גם הביאו להתערערות הקשרים האישיים של "הסופר הפולני יאנוש קורצ'אק והרופא והעסקן הציבורי הנריק גולדשמידט. נפגע וכואב כנפשו הוא נסוג משיתוף-הפעולה עם ידידים מאתמול שהיו לאויבים של היום". אולם הרגשת הזרות הצורבת, הדחיקה, מוליכים לחשבון הנפש המר שהרבה שנות אחבה, אמונה ועמל חי לריק, מעין קרבן שלא נרצה. המכות באות זו אחר זו. כאשר יסד בשנות ה-20 את עתון הילדים ליד היומון היהודי הפולני, "נאש פשגלונד", האמין כנראה שבמת הילדים תתרחב ותהיה לכלי ביטוי של ילדים פולנים ויהודים כאחד. אך למעשה נשאר העתון עתונם של ילדים יהודים בלבד. לאחר מות פילטוסקי, נוכח החתוקות הברית עם גרמניה הנאצית והמדיניות האנטי-יהודית המנותלת על-ידי חבורת האפיגונים של המאושאל, בוטל תשדור הפופולארי של

הדוקטור הזקן בראדיו וארשת שנועד להורים ולילדים. לכאורה הכינוי „דוקטור זקן“ צריך היה להספיק כדי להסוות את זהותו של מניש התוכנית, אך במציאות החדשה לא ניתנה יותר דריסת רגל גם לאדם כמו קורצ'אק ולו תחת כינוי המסתיר את שמו. ב־1936 חל משבר ביחסיו של קורצ'אק עם מארינה פאלסקה, מנהלת בית־היתומים הפולני „ביתנו“, שפעל במשך שנים ברוחו ובהשגחתו של קורצ'אק. מארינה פאלסקה היתה שייכת לחוג הנבחר של האינטליגנציה הפולנית המתקדמת, עמם קיים קורצ'אק קשרים מאז ראשית המאה, ובהם ראה רעים לרעיון ומורי הלכה. פאלסקה ניסתה לאחר זמן לאחות את הקרע, אבל הצלחת נשארה. אולם לא רק אי־ההבנה האישית בינו לבין פאלסקה גרמה להתרחקות מבית־היתומים הפולני. „יותר על כן“, כותבת אולצ'אקובה, „פאלסקה שינתה לפתע פתאום את שיטת החינוך בבית־היתומים שחיתה מושתתת על הרפורמות והנסיון של קורצ'אק. הוא יצא מהישיבה האחרונה, לאחר שמסר על התפטרותו, בלי מלה של הסבר או טענה. לאיש לא אמר אף פעם אם הקרע עם „ביתנו“ היה תוצאה של לחץ מצד חוגי הסנאציה, האפוסטרוֹפסים של בית־היתומים, או שהוא בא על רקע אידיאי — בגלל מניעים גזעניים או אישיים?“. מ. זרטל מתאר בזכרונותיו, „במחיצתו של קורצ'אק“ מהלומות רבות כאלה שספג אנו. קורצ'אק התחבר לחוגים שבאופוזיציה השמאלית בפולין ומצא מעט נחמה בהרחורים על ארץ־ישראל ובקשרים אמיצים עם חברי תנועות הנוער החלוציות ומכריו בארץ. אך ספק אם מסכת הקשרים החדשה השכיחה מלכו את האכזבה מרעיו סכבר והמציאות הקודרת בה היתה שריית המדינה והחברה הפולנית. במצב הכספי של בית־היתומים היהודי, מבצרו האחרון של קורצ'אק, ששימש לו גם בית, חלה הרעה מדאיגה ומיספר התומכים והנאמנים הלך והתמעט בהתמדה. נוסף על כל אלה ידע באותה תקופה ימי חולשה וחולי וחזקנות קפצה עליו בטרם עת. „...רע להיות זקן“, קבל כעבור זמן, „אבל גרוע מזה — יהודי זקן וחולה. הייתכן משהו גרוע יותר“.

עלינו לפנות עתה לפרק האחרון, המבחן הקשה והמכריע בדרך חייו של קורצ'אק ושל אלה עמם קשר את גורלו. עם פרוץ המלחמה התייצב הרופא, בן 61, בלשכת הגיוס במדי קצין. שב והשמיע את קולו בראדיו פולין והפעם דיבר על הלחימה הצודקת והערכים האנושיים הנצחיים. שמו האמין קורצ'אק שההתמודדות עם גרמניה הנאצית — התגלמות הרשעות ורעל הנופנות — תפתח בפניו דרך לחידוש בריתו עם הפולנים והאומה הפולנית. אולם ציפיות אלו היו בבחינת אפיוורה קצרה ואחריה באו ימי יאוש מרים והשבר.

בשנים האחרונות, מספטמבר 1939 עד אוגוסט 1942, נוטל על עצמו קורצ'אק את תפקיד „אב בית־היתומים“. בנין הבית בקרוֹמֶמאלנה לא נפגע בימי התפצצות. אולם אוכלוסיית היתומים גדלה והמצוקה התומרית הכללית מעמידה את הבית במצב חדש. הנדבנים והנאמנים נפוצו, אין יותר תמיכה ממלכתית ואת האמצעים להחזקת הבית יש לקבל ממוסדות סעד ציבוריים שיכולתם דלה ומאנשים פרטיים. קורצ'אק פותח במאבק חדש ממנו לא חדל עד יומי האחרון. מקודם, בעבר, ניסה לגונן על היתומים בפני הרוחות הרעות מהחורף, בפני העיוותים והעוולות של חברת המבוגרים. בימי המלחמה מצטמצמת התווית. קורצ'אק מבקש להגן על ילדיו בפני

הרעב, הקור והמחלות. ובכדי להשיג את החיוני ליתומי אין הוא בוחל באמצעים ואינו נרתע משום מאמץ. הדוקטור בעל העקרונות, המקפיד בכבודו, מוכן בסצב החרש להשפיל עצמו, להתחנן, לתבוע, לפשוט יד ולזעוק כדי למנוע מחסור מפיות הילדים שלו.

רבים הם הסיפורים שבחלקם נרשמו ובחלקם מסופרים בעל־פה על התחבולות של קורצ'אק ומענייני־הלשון החריפים במלאכת גיוס הכספים והאמצעים. כך, למשל, נמסר שפנה למפעל מזון וממתקים גדול בווארשה, שבעליו היה פולני ממוצא גרמני. השיבו לו שעל החברה נאסר למכור דבר כלשהו ליהודים. על כך טען קורצ'אק שאין צריכים למכור, הרי יכולים לתת חינם. קורצ'אק פנה בכרוזים ליהודים ולפולנים ובדרכו המקורית דרש סיוע. אולצ'אקובה מספרת כיצד לבוש מדי קצין, אותם לא הסיר באורח הפגנתי במשך תקופה ארוכה, ערך את מסעותיו של מבקש נדבות בקרב הציבור הפולני. וכך מתארת היא אחד מביקורים אלה: „בעלת המפעל למשחת הנעליים, אשת זקנה, לא יכלה תחילה להבין על מה מדובר. — איוה בית־יתומים זה, לא שמעתי... קאתולי, אוראנגלי? — היא שואלת את הקצין הלא־מוכר, בעל הזקנקן. — יהודי! — צעק קורצ'אק באוזנית. — איוה? — האשה הקשישה היתה מעט חרשת, וכלל לא הסתדר בראשה שקצין פולני בימי שלטון הגרמנים בא לתבוע ממנה כספים למען ילדים יתומים. בסוף קרצה בעיניה, שקלה בדעתה ופרשה לפינה. שם, מבין התצאויות הרבות הוציאה שקית עם מזומנים“. מתאיאורים והסיפורים מתקבל הרושם שקורצ'אק נהנה ממעשי השוכבניים־קונדסיים. ספק אם כך היה הדבר. בינו לבין עצמו היה מדבר במרירות על אטימות הלב, קמצנות, על דלתות נעולות וקללות שמלוות אותו. „חזרתי היום מהמסע. שבעה ביקורים, שיחות, מדרגות, שאלות. התוצאה 50 זלוטי והכרזה על תרומה של 5 זלוטי. כיצד כך לקיים 200 אנשים?“.

בגישו מתריף המצב בהרבה. בסכלאה בה הרעב והפחד מפני המחזר הם נחלת הכלל קשה עוד יותר להיות סניגורם של חלשים ואב לבית־יתומים. גם בגישו מוצא קורצ'אק נפשות טובות, וכוה הוא אברהם גפנר, דמות של אדם גבון ורגיש, הממונה על מוסד לאספקה, שתומך בקורצ'אק. ברשומותיו המוקדמות של אדם צ'רניאקוב, ראש הידנראט בגישו וארשה, מצטייר עדיין קורצ'אק כליצן מגויס. ב־12,540 רוסים צ'רניאקוב: „קורצ'אק אומר... כשהוא עומד בתור בחנות מכולת, כדי לקנות גריסים, הוא פונה אל החנונית ואומר: „מה מאוד דומה הגברת לנכדתי הכבירה“. מיד מתאדמת החנונית, נותנת כמחצית את התבילה ועוטפת אותה יפה בנייר. בפעם אחרת הוא מבקש את נהג הטרנס שיעצור: „אילו הייתי נערה צעירה, הייתי מתבק אוֹתָךְ בעד האטת המהלך, כי רצוני לקפוץ החוצה בפנית הרחוב“. אין אתה צריך לנשקני, ענה בנהימה הנהג ומיד בלם את המנוע כפי המבוקש“. בנובמבר 1940 נסגרו היהודים בגישו ובאיזכורים על קורצ'אק ביומנו של צ'רניאקוב אין יותר עליצות.

בחברת הגישו בה שולט בדרך כלל מאבק אכזר וחסר רחמים על חובות להתקיים שחת קומתו של קורצ'אק. הוא מפרש את מציאות הגישו כזירה בה עולם המבוגרים מגלה את דמותו האמיתית ללא מסווה, ולכן הילד החלוש והעזוב הוא

הקורבן הראשון. לוחצים עליו, מבקשים להרחיב את אוכלוסיית בית-היתומים. אך הוא בולם את הגידול ומתרכז בענייני קהילת הילדים שלו בה הוא רואה חזות הכל. הצורך להאכיל, להלביש ולרפא מאתיים ילדים בתנאי הגיטו הוא משימה כבירה המוטלת על האיש הקשיש והעייף. ואין יותר קהל אוהדים ושוחרים המסייע ומביע הוקרה לפועלו. במאבק זה נעשה קורצ'אק מרגיש וקצרי-רוח. הוא נזקק לבקבוק שיכר, חולשה שלא התמכר לה בעבר; מאבד את כושרו לנהל משא-ומתן עם אנשים ולכבוש את הזולת בחכמת לבו. ביומנו הוא רושם: „לעתים הולך אני אל מישחור בעניין חשוב. בחדר-המדרגות נעצר אני: „למה אני הולך אליו, לעצמו של דבר?״ הרחור ממושך ואמירה שופעת רוחה: „אהה, כבר אני יודע (קוברינר — דמי מחלה, הרשפוט — תוספת מזון, קראמשיטק — איכות הפחם ויחסו לכמות העצים)״. אותה תופעה גם בשיבות. חוט הדיון ניתק כקלות רבה כל-כך. פלוני משסע אותך בהערה כלשהי — והנושא מתחלף לשעה ארוכה. במה דיברנו, בעצם?״. קורצ'אק שרוי במתיחות עם מוסדות סעד בגיטו. מוקיר ומבקר ללא רחמים את הסביבה והסובב. באותם הימים הוא אומר כי נכון הוא להתחבר עם השטן בכדי לכלכל את ילדיו. וכונתו כנראה לקשרים עם אברום גאנצווייך. גאנצווייך היה יהודי שצבר כוח ונכסים רבים בגיטו וארשה. ניהל עסקים משקפסקים עם הגרמנים ונחשב לסוכן בשירות המשטרה הגרמנית החשאית. אולם גאנצווייך לא הסתפק במעשיו אלה, וביקש להעפיע בגיטו כאיש ציבור ונדבן, קירב אליו סופרים ואומנים והתקשט בגרצות של קצנאט ופורש חסותו על אנשי רוח. מרבית הסופרים התרחקו ממנו, אך נמצאו אחדים שהיו מכאי ביתו הקבועים ואף נספחו למנגנון שהקים בגיטו. ואפילו פלאקאטים המודיעים על עריכת מופעי-תרבות למען בית-היתומים של קורצ'אק בחסותו של גאנצווייך. קורצ'אק נתן איפוא את שמו לאדם שסלד ממנו ללא ספק, ועשה את הרבר כיוון שהחובה לקיים את הילדים עמדה מעל לכל שיקול אחר.

עלול להתקבל הרושם שקורצ'אק איבד בגיטו את המצפן וחוש השיפוט בגד בו. אולם עדויות רבות ובעיקר היומן שרשם בחודשים האחרונים בחייו מלמדים כי עולמו הנפשי וכוח הסתכלותו לא נפגמו כלל. תש כנראה במידה רבה הכוח לכוא במגע עם אנשים מרובים ולקבל בסלחנות ובשמץ הומור את חולשותיהם. קורצ'אק הוקן בגיטו אינו מחייך אלא מצליף ומפנה את גבו. רק עניין אחד, כאמור, מביא אותו להידברות והשלמה — החתירה להשגת אמצעי קיום, ורק לסביבה אחת פתוחה גופו — חברת היתומים בביתו. כלפי כל השאר גברה הסתגרותו. בבית עצמו חשבו עתה יותר מתמיד תפקידה של אם הבית — סטפאניה וילצ'ינסקה. אשה זאת שגדלה אף היא בבית יהודי שהתרחק מיהדות, היתה שותפה נאמנה למפעל חייו של קורצ'אק. יש סוברים כי יחסה לקורצ'אק היה עמוק יותר ואינטימי יותר מאשר השותפות בעבודה בלבד. כיוון שהדוקטור נדר לא להקים משפחה משלו, בחרת וילצ'ינסקה להיות במחיצתו כעוזרת ואיש עבודה הקרוב לו ביותר. במשך השנים היתה „הגברת סטפה״ יותר מאשר אדם המגלם את רוחו של קורצ'אק בחיי יום-יום. האשה שהיתה מתנכת רגישה וחדת-תבונה בזכות עצמה, הוסיפה לבית-היתומים את המימד שקורצ'אק הנכר העסוק בעניינים רבים לא יכול היה לתת לו. „הגברת סטפה״ היתה תמיד במקום ופעמים גם ידעה לשים סכר

לרצינות ולנסיגות הגועזים של קורצ'אק שחרגו מהסדרים המתייבים במקום. בזמן המלחמה והגיוסו גבר חלקה של וילצינסקה בבית. הורים וקרובים פנו בעיקר אליה והיא הנהיגה חבר עובדים המסור למלאכתו. לעתים אנשים שדחה אותם קורצ'אק פנו אליה והיא ייסרה את ההדורים.

למרות הכל לא איבד קורצ'אק תקוותיו לעתיד. ביומן הוא מונה שורה של נושאים עליהם הוא רוצה לכתוב, משתעשע בתוכניות הנרקמות לעתיד לבוא ומספר על הפנקסים הרבים בהם רשם את הערותיו על התנהגותם של ילדים במחיצתו. הוא חלם על כתיבת עבודה שבה יכנס את תוצאות התבוננותו ונסיגותו רביהשנים.

בעמודים הראשונים של יומנו הוא כותב בין השאר: „השנה עתה 1942. מאי. צונן הוא מאי השנה. ותלילה הזת תרישי בהרישיים. השעה חמש בבוקר. הילדים ישנים. אכן מאתיים הם. באגף הימני הגברת סטפה, ואני משמאל, בקרני חדר בידוד. מיטתי באמצע החדר. מתחת למיטה בקבוק וודקה. על שולחן הלילה לחם שיפון וכד מים. פאלק הישר והטוב חידד את העפרונות, כל עפרון משני קצותיו, יכול הייתי לכתוב בעט נובע. את האחד נחנה לי הדסיקה, ואת השני — אביו של בן פרוע וטפונק. עפרון זה טבע הריץ באצבעי. רק עתה נזכרתי, כי אפשר לכתוב אחרת, נוח יותר, כי קל יותר בעט... שוכב אני במיטה. המיטה באמצע החדר. דיירי המטבח שלי: מוניש הצעיר (ארבעה נגידים לי), וכן אלברט, יו"ק. בעברו השני של החדר, ליד הקיר, פלוגית, גניה והאנציקה... כאשר גנקה הקטנה משתעלת בלילה, הריני חש בצערה מתוך אהבת הוולת, אולם מתוך אנוכיות אני שוקל את ההטרדה בלילה, את החרדה לבריאותה: ואולי מידבק?...“

הבית המשיך לקיים את חייו לפי הסדר הישן והטוב. ארוחות, עבודת משחקים, השיחות ובית־הדין ביום א', הצגות ועתון פנימי. קוראים וחולמים על העתיד שיבוא לאחר המלחמה. הילדים מאמינים ב„דוקטור הזקן וב„גברת סטפה“. הם יסירו כל איום ומכה. הבית הזה הוא מבצר, אי של שלווה יחסית בים המצוקה, הסבל והמוות של הגיוס.

בראשית שנת 1941 נשארת לבדי עם אחותי בגיוס וארשה. הייתי אז קרוב לגיל 18 ואחותי בת 10. ידידי משפחה שלנו טרפו והפעילו לחצים והבניסו את אחותי לבית־היתומים של קורצ'אק. זה היה הישג גדול ואני חשתי בהקלה. גישלה ממני האחריות לילדה וידעתי כי היא בידיים טובות. אחותי היתה לאחת משתי גביות בבית־היתומים של קורצ'אק. פעם בשבוע הייתי מבקר במשכנו האחרון של הבית בגיוס. היתה בו צפיפות רבה, אך היו בו בבית זה גם סדר וקביעות כפי שלא ניתן למצוא בכתיים רבים בגיוס. הייתי לוקח את גניה לטיול קטן. היא היתה מספרת על הבית, על הילדים, על המחנכים. „הדוקטור“ היה כסמכות עליונה, מרוחק מעט מהילדים הוצערים יותר, בייחוד מהילדים החדשים במוסד. הרוח היתה בכל מעשה קטן וגדול היתה הגברת סטפה. אולם הילדים הוותיקים יותר לא חדלו מלספר על הבית כפי שהיה ועל „הדוקטור“ כפי שהיה. וכל אימת שאירע בבית

מעשה בלתי רגיל — מקרה גניבה בין הילדים, סכסוך חריף, עניין שבין הבית והחוץ, תופעה מתרסקת הדמות של קורצ'אק. הוא היה במקרים אלה במרכז העניינים ובעל הסמכות. הילדת סיפרה על השיטה לפיה ילדים בוגרים יותר אחראים לקטנים מהם, והבוגרים שותפים לעבודת הסגל או מצטרפים לסגל ממשל. התפלאתי או מקצב החיים שם, מהחוקים והתקנות שלא התערערו, מרפובליקה של הילדים שנותנה מופרדת מכל הסביבה שפשטה צורה ולבשה צורה אחרת בגיטו. לא עבר זמן רב וגניה דיברה על „הבית“ בבית שלה, וחשתי בעיניה ובקולה ברק של אתגה. שמחתי על כך שאחותי מצאה בית, בית חם בגיטו, וחשתי מעין תוגה שאולי הולך ומשתכח מלבנה הבית שהיה ביתנו.

כאשר התחיל הגירוש ב־22 ביולי הייתי מבקר כמעט יום־יום בבית־היתומים. הדבר לא היה קל, כי הבית היה בתחום המכונה „הגיטו הקטן“ ואילו אני הייתי בגיטו הגדול. בכדי להגיע לבית־היתומים צריך היה לעבור שטח מועד לפורענות, ולא פעם המקמי ברגע האחרון מציפורני הגירוש. מיום הגירוש הראשון השתחררה בבית אווירה של עצבות. נעלמו החיוך וקולות ילדים. מנות המזון של הילדים היו למנות רעב ממש. פה ושם נלקחו ילדים על־ידי קרובים או הורה בודד והפחד חדר וכירסם. חשבתי לקחת עמי את גניה, אם כי לא ידעתי היכן היא תהיה וכיצד אוכל להגן עליה. פניתי לגברת סטפה. עמה הייתי רגיל לברר כל עניין הנוגע לאחותי. לעתים הייתי רואה את קורצ'אק בבית. הוא היה נראה בעיני כזקן מופלג, כפוף מעט, עטור כוסקן לבן ומביט בעיניים כהירות בוחנות. פעם או פעמיים שאל אותי שאלת אגב על עיסוקי, אך לא נכנס לשיחה ממש, וגם לא סיפר על הבית ועל אחותי. והרי ידע ודאי שאני חבר תנועת הנוער ואני חשתי קירבה אליו: קראתי את מרבית סיפוריו, ידעתי על מסעותיו לארץ־ישראל וזכרתי את ביקוריו בקן. הגברת סטפה דיברה אתי בצורה עניינית, כרגיל. אמרה כי רשאי אני כמובן לקחת את אחותי, אולם הם, הדוקטור והיא, החליטו לא לפזר את הילדים ויישארו עמם בכל מצב. דיברתי עם אחותי — היא רצתה להישאר בבית־היתומים.

כעבור שנים רשמתי פרק זכרונות מאותם הימים. ניסיתי לשחזר את היום, בו נודע לי במערבולת הגירוש כי נלקח בית־היתומים של קורצ'אק:

„6 באוגוסט,

אתמול זה קרה. ימים אחדים ידעתי שזה מוכרח לבוא. כאילו לא תהרתי בזה בתמידות. אך איוזה הבחוב של אי־שקט לא מש ממני כל הומן. משה, משה הטוב, בא בריצה מרחוב לשנו ומסר לי כי ראו את ילדי קורצ'אק עוברים בסך אל האומשלג. רגע ראשון הייתי כמאובן, ואחרי זה זינקתי והתחלתי לרוץ. משה וא. דלקו אחרי. כנראה חששו שאלך לאומשלג ואצטרף לגניה. ואולי, באמת הייתי עושה את זאת ברגע ההוא. משכו אותי לצריף הקטן בפתח המפעל. בדרך כלל ישב שם יוסף. הפעם לא מצאו את יוסף, אלא את יהודה וגרזבר. יהודה שקל בעניין. אריה גויבובסקי — השוטר שלנו — אין לוודא את מקום הימצאו. אולי מינדק — חלפה מחשבה במוחי, אך מיד זנחתי את הרעיון. יהודה רשם כמה מלים על פתק ואמר: רוצ' לרחוב לשנו, לאפרוביציה, תפנה עם זה לזויגטר. אני מניח שזוא יכול לעזור ובוודאי יודעים שם על הילדים. רצתי בנשימה אחת. מיד הכניסו

אותי אל וינטר, האיש קירב את הנייר אל המשקפיים וקריאתו היתה בעיני אטית מאוד. כשגמר לקרוא אמר לי לקום, הוביל אותי דרך הפרוזדור, שאל שאלות אחדות, הכניסני לחדר גדול ולחש משהו על אוזנו של איש זקן שישב לבדו מאחורי שולחן. מראהו כשל אציל פולני באיבימים, שפם מידות לבן ושערות מסופות מסורקות למעלה. בפנים תאלה רק העיניים הן צעירות וערות להפליא. הכרתי אותו מיד, זהו גפנר, וינטר יצא ואני ישבתי על כיסא מול הזקן. ישבתי כעל סיכות. ידעתי שכל דקה עלולה להיות קובעת. בכל זאת לא העזתי להאיץ. חששתי שעצבנותי תזיק. באומשלאג הכל תלוי במצב המקרי, אם תכיר מלאה אנשים המיועדים למשלוח — זה יכול להימשך שעות אחדות ואפילו יממה. כל עוד נמצאת גניה באומשלאג יש תקווה קלושה להוציאה. בהתערבות אנשים בעלי-השפעה אפשר להוציא כורדים. וגפנר הוא בלי ספק אחד מאלה שיכולים להציל. אך האם ירצה? גפנר תלה בי את עיניו ושאל, איך אסדר את הילדה לאחר שינסה להוציאה. לשאלה זאת לא הייתי מוכן. אמרתי שאני ב"א.ו.ב.ו. ואשתדל שהיא תהיה לידי. הזקן הרהר רגע ואמר לי, כי אתמול נלקחו למשלוח בתו-המאומצת וגיטתו, מורה ותיקה. לא הספיק כבר לעשות מאומה למענו. אך הוא שוקל עתה בדעתו, אם היה טעם להוציאן משם, וכן גם לגבי גניה — אמר. היכן תהיה הילדה? מי יאכילה? מי ישמור עליה? הילדים הלכו עם קורצ'אק, יחד עם כל חבר המתנכים. לילדים טוב ביחד והמתנכים הם אנשים מסורים, שלא יזניחו את חניכיהם. מה טעם לנתק את הילדה מחברתה, בלי להבטיח לה הגנה יעילה, וכו' וכו'. הבינותי. כאן אין לי מה לעשות. שאלתי עוד את גפנר, אם ידוע לו מה עולה בגורל הסגורים. הוא השיב שאינו יודע דבר בטוח. שמע שמרעות, אך הוא זקן מכדי להתאמין כי בני אדם רצחנים תיבוקות.

רינגלבלום מביא ברשימתו על קורצ'אק — „הידיד הגדול של הילדים” — מדבריו של נחום רמבה, האיש שהיה עד ראיה ליומו האחרון של המחנך, חבר עוזריו ו-200 ילדי בית-היתומים. רמבה שוגר על-ידי הוידנראט לייצגו במגרש הגירושיים, ומתפקידו היה להציל את האנשים שחיתם היו יקרים לקהילת וארשה. הן רמבה והן רינגלבלום גיטפו והרשימה של רמבה על קורצ'אק נמצאה בעזבונו של רינגלבלום. היא נכתבה במחבוא בקרב הפולנים בווארשה:

זו היתה יום שקטל אותי כליל. התנהל ציד ב„גיטת הקטן”. הודיעו לי שמוכילים את בית-הספר לאחיות, רוקחים, בית-היתומים של קורצ'אק, הפנימיות שברחוב שלסקה וטווארדה ורבים אחרים. היום היה יום חם ביותר. הושבתי את הילדים בפינת המגרש בסמוך לחומה. ציפיתי שניתן יהיה להצילם באותו אחר-הצהריים ולהותירם עד למחר. הצעתי לקורצ'אק שיתלוו אלי לקהילה, בכדי שיתערבו למענם. אך הוא סירב ומיאוץ להשאיר את הילדים לבדם ולו לדקה אחת.

התמורגים של רמבה לא עלו יפה; חסרו קרבנות למילוי הקרדנות באותו אחר-הצהריים וניתנה הוראה להוביל את היתומים.

בצעדה פתח קורצ'אק, לא, לא אשכח לעולמים. זאת לא היתה צעידה לקרדנות; זאת היתה מחאה מאורגנת ואילמת כנגד הרצחנות. בניגוד להמון

המדוכא שהלכו כבעלי-חיים לטבח, התחיל כאן מארש, שאין רואים בחיים. כל הילדים סדורים ברביעיות, קורצ'אק בראש, בעיניים נישאות, מחזיק בידיהם של שני ילדים שלצדדיו, ווביל את התהלכות. את הקבוצה השנייה הובילה סטפאניה וילצ'ינסקה; שלישית — ברונזיאטובסקה, והילדים שלה עם תרמילים כחולים; הקבוצה הרביעית — עם שטרנפלד מהפנימיה ברחוב מוארדה...

בלילה נדמה היה לי כי אני שומע את הלמות רגלי הילדים, הצועדים בקצב תחת הנהגת מחנכם. שמעתי את הצעד המדוד הפוסע ללא הרף בכיוון הבלתי-ידוע. וגם כיום אני שב ורואה את התמונה בהרהורי, אני רואה בבהירות את הדמויות ואני רואה את האגרופים של מאות אלפים המכים בראשי התלויים.

פולנים מידידיו של קורצ'אק ניסו להוציאו ברגע האחרון מתגיטו. גם בכיכר הגירושים נעשו השתדלויות כדי לשחררו. קורצ'אק סירב. כפי שמסופר, דעתו ברגעים האחרונים לפני העליה לקרונות נתונה היתה לילדים ולשמירה על הילדים בפני החוץ. הרבה שנים לאחר-מכן, כאשר חזרתי לחשוב על היום והשעות האלה, ליוותה אותי המחשבה האם „הדוקטור“, האם „גברת סטפה“ התקרבו לאחותי, ליטפו את ראשה? הם היו מאתיים. יותר לא העזתי לחשוב.

קראתי לא מזמן ספר, בו מספרת המחברת, גיטה סירני, על פגישותיה עם מפקד מחנה טרבלינקה, המרצח שטאנגל, בתוך בית הכלא. באחת השיחות שאלה פרטים על קורצ'אק ובית הילדים. שטאנגל לא ידע או לא רצה להשיב, אך ביקש לקבל ספרים של קורצ'אק ועל קורצ'אק. סירני מספרת כי המרצח שטאנגל מטרבלינקה, שבועות ספורים לפני מותו מהתקף לב, הפך למעריצו של קורצ'אק האיש והמחנך.

במכתב משנת 1937 שכתב קורצ'אק למשה וילברטל (ורטל), חבר קיבוץ עין-שטר, נאמר: „...זוכרני את הרגע שהחלטתי שלא לבנות בית. באיוו חגיגות ותמימות. זה היה בעיר הגן ליד לונדון: העבד אין לו זכות לילד, יהודי פולני בכיבוש הרוסי. ואחר-כך הרגשתי זאת מיד כהתאבדות. בחזקה ניהלתי את חיי, שתיו לכאורה ללא סדרים, בודד וזר. אימצתי לי לבת את האידיאה של שירות הילד, עניינו. לכאורה הפסדתי. להם השלטון ולי הצדק; להם הכוח, והיום הוא להם... ואף-על-פי-כן מאמין אני בעתיד: של האנושות, של היהודים, של ארץ-ישראל. המפקדים הנועזים, שאין להם מוסר כליות, מחלקים גזרות העולם וקובעים תפקידים. המצב כפי שהוא עתה לא יוכל להאריך ימים. זו הנחמה היחידה. לאו דווקא מחמת טירוף העולם, אלא בעיקר מחמת אכזריותו...“.

את רשימות היומן האחרונות ב-4 באוגוסט 1942, היום האחרון לכתיבתו ויומו האחרון בגיטו וארשה, פתח קורצ'אק בדרך זו:

1. השקיתי את הפרחים, את הצמחים המסכנים של בית-היתומים, את הצמחים של בית-היתומים היהודי. האדמה החרוכה נשמה לרווחה. זקיף הסתכל

בעבודתי. פעולת שלום זו בשש בבוקר, האם היא מרגיזה אותו, או מרגשת ? הוא עומד ומסתכל. את רגליו פשק ברחבות".

והקטע האמצעי מהרשימות שבאותו יום :

3. בוקר מעונן. השעה חמש וחצי. לכאורה פתיחה תקינה של יום. אמרתי להאנה : בוקר טוב !

הביטה במבט תמיהה.

ביקשתי : חייכתי.

ישנם חיוכים חולניים, חיוורים, לקויי חוה".

והקטע האחרון, החותם את היומן :

10. אני משקה את הפרחים. קרחתני מציצה בחלון. איזו מטרה מצויינת. בידיו רובה. מדוע הוא עומד ומביט בשלווה ?

לא ניתנה לו פקודה.

בחיי האזרחיים היה אולי מורת בכפר, אולי נוטאריון, מטאטא רחובות בלייפציג, מלצר בקלן ?

מה היה עושה אילו בירכתי אותו בנדי ראש ? אילו בירכתי בידדות בחנועת יד ?

אולי אין הוא יודע אפילו, כי אלה הם פני הדברים ?

ייתכן כי רק אתמול הגיע מרחוק...".

יאנוש קורצ'אק שני מכתבים

וארשה, 17.2.35

אדוני היקר ובני הקטן והחמוד¹!

ייתכן שדווקא משום כך דחיתי כתיבת המכתב, מכיוון שלא ידעתי איזו כותרת לתת. כעת גמלה בי החכמה, שדווקא כך כפי שאני כותב — אני כותב לשניכם יחד. אף פעם לא שוחחנו בינינו. לא היה פנאי. חיפזון אכזרי — רגע רודף רגע. דיקטטורה של השעון; השיעבוד ללוח הימים. הכפר מאפשר חוריות יסודיות, כנות, — לכן יקר לי עין-חרוד. שעות הלילה השקטות, שעות המיפגש היקרות במטבח². בעיר — המחשבות והרגשות לקויים: חסר להן לב, בעיר מוסרח להיות רע.

וכעת: עלי לכתוב תשעה מכתבים; כל אחד שונה. עליהם להיות מוכנים היום, מכיוון שטחר עניינים אחרים, — זאת היא הסיבה להשהיית המכתב ל„מבנים“. מזמן יודע אני מה חייב להיות תוכנו; היכיתי לרגע של שקט מוחלט. ואחמול — כעת תהא הטיוטה מונחת לה שבוע, שבועיים, עד שאעתיק.

לא הספקתי לסכם, מה נתבט לי שהייתי בארץ-ישראל. נאלצתי לומר, — לא-נעים: לא, לא זאת. — משום שהבעיה היא קשה: עומק של עבר בן 2000 שנה ומחר מסחורי. — האם הייתי כן ברגשותי? לא. נאלצתי לשוות להן דמות לפני שגמלו, ואתם? — לסולי אף אתם אינכם כנים. דורשים מכם יותר מאשר יכול המאמץ האנושי הגדול ביותר לתת. אתם דורשים מעצמכם יותר מאשר ביכולתו של אדם. נתנו ל„ילד הפלא“ כינור וקשת ואומרים לו: „גן כאמון מבוזר, מוגמר, עוד לא; יש לכם הזכות להיות ילדים. עולם תובעני, בלתי נסבל, חסרי-מחשבה, חסרי-סבלנות. מחליא אתכם בבהילותו חסרת-הסבלנות. העוו לומר: „עוד לא“ — נתנו ארמה, מכונות, כספים — הכל, כינורות ותווים: „נגן“, את צעמו חייב האדם

1. המכתב מופנה לואב יוסקוביץ (יוסיפון) ובנו בני, שהיה אז ילד קטן. ורובבל גלעד מוסר, שהוא שמע מפי יוסיפון ז"ל, שקשריו עם קורצ'אק היו יחסי ידידות נאמנים. הבן בני היה במרוצת השנים טייס בחיל האוויר ונפטר לפני כשנה ממחלה ממארת. יוסקוביץ-יוסיפון היה באותן שנים חבר קיבוץ גשר; אחר-כך עבר לאשדות-יעקב, אך את רוב ימי השבוע עשה בעין-חרוד, שם ערך את ביטאון הקיבוץ המאוחד „מבנים“. הוא משך את קורצ'אק לכתיבה ב„מבנים“ וזה פירסם בכתבי-העת כמה מאמרים על רשמיו מחיי הארץ, ובמיוחד מביקורו בעין-חרוד. הרשימות פורסמו לאחר-מכן על-ידי „בית לוחמי הגיטאות“ ותוצאת הקיבוץ המאוחד (כרך ג' של כתבי קורצ'אק).

2. בקיץ 1934 ביקר קורצ'אק בעין-חרוד ולפי בקשתו עבד במטבח. באותן הענים היו קמים לעבודה בשעה 4 לפנות בוקר. הוא היה מקדים את שאר חבריו ובא ראשון למטבח (ב„שעות הלילה השקטות“). לפי עדות הברת ותיקה אחת, שעבדה אז אהו במטבח, אמר לה אז קורצ'אק שעושה הוא זאת כדי שיוכל לשוחח עם הארמה, שהיה יודע את ליכרות הלחם מהתנור באותן השעות הקטנות של הלילה.

להפוך מן היסוד ויחד אתו את אלה שעולם רחוק, חולת, מזוהם משליך בכל טראנספורט.

— אני כבר לא אדרוש בשלומי של „סבא“ זר, — אמר בער תמים ולא הושיט לי ידו. העז להודות בכנות, שהלאו אותו לחיצות היד הזרות והמבטים — בכל פעם בעיניים אחרות, מפריעים לכם; גם שהייתי ומכתבי — מפריעים. אבל אולי כך צריך להיות. מפרים הם את השקט. אולי כך בעצם הוא הנכון.

יודע אני חמשי יקר. חוזר אני עליו כאשר קשה לי — כאשר ברצוני להיות עם עצמי, עם אבות־אבותי בלבד, עם עברי ועם מותי שלי — לא של משהו אחר — ועם חיי: „את כל המאמץ הוּו אני תוחב לתחת“ (בפולנית — משחק מלים) — אנא, תרגמיהו לעברית והכניסיהו למחזור. מה שהיה קורה אתי, — שלוש מלחמות, שתי מהפכות — ורגעים קשים רבים — אַגֶּזְאִיּוֹם בריא, אינסטינקט של שמירה עצמית, שריון נגד התקפות; נחמה כאשר איני רוצה להביק, להסכים ולתת אָמֶן במשהו, ובסוף — דחיית החלטה, ואפילו הצדקה, כאשר אני עומד מול משימה או בעיה שהן למעלה מכוחותי, ומחשבות טרם גמלו. — אל תצחקו; איני יודע אם אימרה זו היא משל איכרים או משל פרחי־רחוב, אבל פיקחית היא ובריאה. נוסחה של שינוי־משקל ואופטימיזם. זעקה מחוספסת של התפטרות — להיום.

תודות לבביות ליסוף ליכטנבוים על תרגום הסוגיה מאת אסניק. אני שולח לו „Tirtius“, איני מפקפק שיכיר בחשיבותו למען ארץ־ישראל.

גו. ואני אפציר בסטיפאן יאראטש שיבקרכם.

אני מנשק את ידו הקטנה של הבן ואת ידו של האב אני לוחץ בחוזקה. דרישות שלום לכולם.

בלבביות

קורצ'אק

26.8.1935

הנכבד והיקר!

קרה אם כן, שמכתבי — אל הים, מול רע מאיר על קורספונדנציה זו, — ייחבן שזה מאוחר מדי, או מוקדם מדי, ואולי בכלל אין צורך בה? ובכל זאת מצער לנתק את החוט שנקשר. תחושת הלב אומרת, שאחרי שנים יש לשאירית השעות רק ערך של מאון תחיים תוך ריכוז, ואת זה מצאתי דווקא אצלכם. איני מוטרד בשל לימוד השפה, היעדרת יתן את הבדידות הרצויה, כאשר בוחנים את מה שהיה ומתאמצים לנחש את מה שיהיה. — מתחילים מאורעות יפים; לא זאת שמלחמה, לא זאת שסופה, כנראה שכך דרוש, שאל הארץ המובטחת יש ללכת תוך נדודים במדבר, ברעב, בחטא ובבלבול לשונות.

כיתבו בכנות: או — נאמר — כבר מאוקטובר או ינואר — פעם בחודש — בדואר אוויר. — ומדוע צריך לתרגם זר, איש־מקצוע, ולא אתם, ידידים? — יהיה לי קל יותר.

אני כותב לפי המען הישן, מכיוון שאיני יודע את החדש. דרישות שלום לבביות ביותר ואיחולים לוויגיה, לכם ולטכרים המשותפים. קורצ'אק

(מפולנית: ת. רשף)

Łódź: 17/5 35.

Ukochany Janie i miły mój Zosi!

Może jeszcze właśnie sam drugo wstawiłem
z listem, że nie wiedziałem, żartując. Ryzyk.
Teraz dojrzała świadomość, że właśnie sam,
że do Was obu piszę.

Ami razu nie rozmawialiśmy z sobą. Nie
było czasu. Amużny gość - chwila gość
chwila, - dyktatura zęzera, niewola kula-
dura. Wtedy gowała na grunowicie, meczu
przeprzicia, - jeszcze drugi mi Jan Hurek,
jego cięcie podobny nocy, ceńcie podobny,
spędzone w kucem. Miesko - mżyli i
wciąż - kłótnie! - bo, mi i mi serce. W
miescie musi być źle.

Oko teraz: mam napisać dziewięć listów;
kuzdy i mi, - cyklowe być mi, ~~to~~ ~~to~~
dus, bo przez i mi sprawę. Oko go wój,
jeszcze obojcie i drugi pisze
do Alby mi.

Oddawna wiem, co musi być jego
drescy, cełatem mi chwila zupetniej
ciszy. I weteran, - teraz niech bruljon
Potęży sydzia - dwa, sam mi przeprasz.

Nie adużyłem godzińności, co dat
mi go byk w Palessynie; miżycie

IN THIS ISSUE

100th Anniversary of Janesh Kortchak's Birth

- Israel Gutman, who personally knew J.K. and witnessed the work he did in the Warsaw Ghetto, gives a character sketch of this great educator who remained faithful to his words to the end.
- Two of Janos Kortchak's letters to his friend in Kibbutz Ein-Harod, with him his stayed during his visit in Eretz-Israel, give us to understand his poetic and sensitive soul.
- Joseph Arnon, of Kibbutz Ein-Hamifratz, who did a great deal to have Kortchak's writings published, also abroad speaks of the nature of his letters.

Testimonials

- Reuben Ben-Shem, one of the survivors of the Warsaw Ghetto, kept a very detailed diary there giving many particulars about Jewish life during those years. We print here some parts of this diary.
- Joshua Büchler, a member of Kibbutz Lehavot Haviva, was among the children imprisoned at the camp of Buchenwald. He gives evidence on one of the "Blocks" there and on the children therein.
- Ze'ev Milikovsky, a member of Kibbutz Eilon, who served in the Red Army and later on was one of the many who spent the years in Soviet Camps and on the roads, has recorded what happened to him. Here we print part of his testimony covering the outbreak of the war between Germany and the U.S.S.R.

Articles

- Jehuda Tubin, of Kibbutz Beth Zera, tries to give a summary of Zionist ways from the beginning of the Aliya in the 1880es to our day, and the realisation of Zionism especially after the holocaust as well as on the attitude of contemporary Jewry to Zionism and to the State of Israel.
- Emil A. Fackenheim, of Toronto, Canada, one of the outstanding research workers on the holocaust, deals with our existence now, after Aushwitz.
- The well known American-Jewish historian Leon Dzik deals with the extermination policy of the Nazis and how far it was influenced by the fact that Jews were also manpower.